

Топчій О. С.*,
викладач, ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Київ, Україна. topchiy3007@gmail.com

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЧЕРНІГІВЩИНИ в 1920-х — на початку 1930-х рр.

Анотація. Здійснено спробу охарактеризувати взаємовідносини органів радянської влади з сільською інтелігенцією протягом 1920-х та на початку 1930-х рр. (в період утвердження більшовицької системи правління в Україні загалом і на Чернігівщині зокрема) та показати практичні кроки більшовиків, спрямовані на залучення інтелігенції — вчителів, агрономів, працівників зв'язку, лісників та інші категорії цього соціального прошарку до політичних та соціально-економічних перетворень нової влади. Головна увага зосереджена на найчисельнішому представництві сільської інтелігенції — вчительстві, а також агрономах, землемірах та працівниках лісу. Без старої інтелігенції більшовицька влада була не здатна побудувати нову модель суспільства і тому користувалась цілим арсеналом політичних і адміністративних засобів для її залучення на свою сторону. Однак тільки частина старої інтелігенції стала на бік нової влади. Більшість залишалась вороже налаштованою до більшовицької системи. Визначено, що для ефективного стеження за людьми розумової праці було зорганізовано контроль за професійними спілками, продовольчим постачанням та здійснювався систематичний політичний вплив через проведення різноманітних професійних з'їздів.

Ключові слова: Чернігівщина, інтелігенція, сільські вчителі, агрономи, школа, професійні спілки, працівники зв'язку, лісники.

Аннотация. Предпринята попытка охарактеризовать взаимоотношения органов советской власти с сельской интеллигенцией на протяжении 1920-х — вначале 1930-х гг. (в период утверждения большевистской системы управления в Украине в целом и на Черниговщине в частности) и показать практические шаги большевиков, направленные на привлечение интеллигенции — учителей, агрономов, работников связи, лесников и другие категории этого социального слоя к политическим и социально-экономическим преобразованиям новой власти. Главное внимание сосредоточено на наиболее многочисленном представительстве сельской интеллигенции — учительстве, а также агрономах, землемерах и рабочих леса. Без старой интеллигенции большевистская власть была не способна построить новую модель общества и поэтому пользовалась целым арсеналом политических и административных средств для ее привлечения на свою сторону. Однако только часть старой интеллигенции стала на сторону новой власти. Большинство оставалось враждебно настроенным к большевистской системе. Определено, что для эффективной слежки за людьми умственного труда было организовано контроль за профессиональными союзами, продовольственным снабжением и осуществлялось систематическое политическое влияние на них через проведение различных профессиональных съездов.

Ключевые слова: Черниговщина, интеллигенция, сельские учителя, агрономы, школа, профессиональные союзы, работники связи, лесники.

Abstract. It is attempted to characterize the relationship of the bodies of Soviet power with rural intelligentsia during the 1920th and at the beginning of the 1930th years (under the period of establishing of the Bolshevik system of governing in Ukraine on the whole and in Chernihiv region in particular) and to show practical steps of Bolsheviks aimed at attracting intelligentsia — teachers, agronomists, communication workers, foresters and other categories of this social stratus to political and socio-economic transformations of the new government. The main attention is focused on the most numerous representation of

* Topchii O. S., Lecturer, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. topchiy3007@gmail.com

POLICY OF THE SOVIET POWER TOWARDS RURAL INTELLIGENTSIA OF CHERNIHIV REGION DURING THE 1920th – AT THE BEGINNING OF THE 1930th YEARS.

rural intelligentsia — teachers, as well as agronomists, surveyors and forest workers. Without the old intelligentsia Bolsheviks were not able to build a new model of society and so used the whole arsenal of political and administrative tools to attract it (intelligentsia) to their side. However, only part of the old intelligentsia sided the new government. Majority of them remained hostile to Bolshevik system. It is determined that effective shadowing upon the persons of mental work was carried out by organization of a control over trade unions, products supplies and by systematic political impact through holding of a variety of professional congresses.

Keywords: *Chernihiv region, intelligentsia, rural teachers, agronomists, schools, trade unions, communication workers, foresters.*

Постановка проблеми. Утвердившись остаточно в Україні лише з третьої спроби, більшовики потребували якщо не симпатії, то, принаймні, лояльності так званої «старої», тобто дореволюційної інтелігенції для здійснення своєї програми соціально-економічних перетворень з метою побудови комунізму. Ця потреба була продиктована, з одного боку, відсутністю власне нової, пробільшовицьки налаштованої інтелігенції та, з іншого боку, браком фахівців, адже здійснювати на практиці побудову нової суспільної моделі ніхто, крім дореволюційних спеціалістів, банально не міг. Особливо виразно це виявлялося в українському селі яке, в своїй більшості, негативно сприйняло прихід до України більшовицької влади. Тому лише певна частина інтелігенції стала на бік нової влади. Більшість була налаштована вороже.

Актуальність поставленої теми на сьогодні визначається не лише дослідженням маловивчених подій минулого і встановленням історичної справедливості, а й формуванням нестандартних підходів до внутрішньо- суспільної комунікації, вивченням історичного досвіду взаємовідносин органів влади з окремими шарами суспільства та проектуванням негативних кейсів минулого на подібні ситуації в теперішньому задля їх недопущення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання політики радянської влади щодо інтелігенції загалом є доволі дослідженим та знайшло своє відображення ще в працях радянських істориків, втім, актуалізувалося зі здобуттям нашою державою незалежності. Так, С. Михеєв безпосередньо вивчав питання залучення більшовицькою владою на свій бік дореволюційної інтелігенції [1]. В. Майборода зосередився на дослідженні становлення вищої педагогічної освіти [2]. В монографії О. Ганжі розглядається українське селянство в перше революційне десятиліття та в період утвердження більшовицького режиму [3]. Т. Демченко у своїх студіях вивчає Чернігівщину під час найбільших комуністичних експериментів — колективізації та Голодомору [4]. Цій темі також присвячена праця В. Шкварчука [5]. Монографія Г. Касьянова та Д. Даниленко розкриває історію вітчизняної інтелігенції в добу сталінізму [6]. В. Кондрашов висвітлював окремі аспекти профспілкового руху на Чернігівщині [7].

Незважаючи на досить масивний наратив означеної проблеми, спеціальне дослідження стосовно політики влади щодо сільської інтелігенції Чернігівщини наразі відсутнє. Відтак, видається можливим сфокусувати увагу на вивченні політики більшовиків стосовно інтелігенції села саме Північного Лівобережжя як прикордонного та абсолютно аграрного регіону що, своєю чергою, відкриє нові історичні факти та певною мірою доповнює загальноукраїнський контекст проблеми регіональною специфікою.

Метою статті обрано з'ясування процесу взаємодії та ставлення радянських органів влади до сільської інтелігенції Чернігівщини протягом трансформаційних змін 1920-х та початку 1930-х рр.

Основні результати дослідження. Політичний курс органів радянської влади щодо сільської інтелігенції Чернігівщини протягом 1920-х та початку 1930-х рр. значною мірою зумовлювався демографічними та соціально-економічними особливостями краю, які суттєво впливали на процес формування та оновлення інтелектуального потенціалу регіону в аспекті трансформаційних змін комуністичного режиму досліджуваного періоду. Так, Чернігівську область було створено 15 жовтня 1932 року з 36 «відсталіших районів УСРР», в основному на базі колишньої Чернігівської губернії [4, с. 32]. В новоствореній області станом на 1 січня 1932 року проживало 2 971 317 чоловік. Більшість населення мешкала у сільській місцевості. Великі та навіть середні підприємства були зовсім відсутні. По це свідчить той факт, що з 2 971 317 населення області в промисловості було залучено лише 41 614 [8, с. 76]. Останнє дає змогу констатувати фактичну відсутність в області пролетаріату в класичному значенні даного слова.

Низький рівень розвитку промисловості зумовлював й майже повну відсутність інженерної інтелігенції в регіоні. Це саме можна стверджувати й про медичних працівників, особливо в сільській місцевості, оскільки Чернігівщина відставала стосовно охорони здоров'я. В області було тільки 180 сільських лікарів, а в 16-ти районах взагалі не було жодного. В області один шкільно-санітарний лікар припадав на 46 000 учнів. Діти колгоспників були охоплені яслами лише на 1% [8, с.24].

Відтак, після встановлення радянської влади в Україні в цілому і на Чернігівщині зокрема був наявний доволі малочисельний загін інтелігенції. Переважну частину цього соціального прошарку становила сільська інтелігенція — вчителство, агрономи, лісники, інші, і саме вони об'єктивно мали опинитися в центрі ідеологічної обробки більшовиків з урахуванням масштабності завдань комуністичного будівництва. Так, без наявності підготовлених кадрів більшовики не могли побудувати нову модель суспільства, а тому факт їх відсутності ставив питання залучення старої інтелігенції, в тому числі і на селі, до комуністичного експерименту на перше місце [9, с.5]. А оскільки інтелігенція за своїми політичними уподобаннями була або нейтрально або вороже налаштована до більшовиків, останні використовували цілий арсенал засобів для її залучення на свій бік.

Одним з них був курс на «розшарування» старої інтелігенції, так званих «бурспеців» (буржуазних спеціалістів), в процесі соціалістичного будівництва. Цей спосіб знайшов прояв у підтримці лояльних елементів та боротьбі з опозиційними представниками суспільства. Саме на «спеців» — спочатку військових, потім технічних, робився основний наголос. Їм платили вищі зарплати та створювали комфортніші побутові умови. Однак така політика не поширювалась на гуманітаріїв [6, с.18]. Специфіку залучення бурспеців до соціально-культурного та економічного життя зумовлювали й регіональні умови, що формували особливості реалізації на місцях комуністичного курсу.

Зазначене підтверджувалося ще радянськими дослідниками. Зокрема, Михеев С.П. стверджував, що в Україні, на відміну від центральних районів Росії, дане питання вирішувалось за більш складних обставин, оскільки громадянська війна на її території набула гострішого характеру. Нашестя іноземних загарбни-

ків, дії білогвардійських військ, наявність потужного національного руху з його військовими формуваннями, гайдамацький рух та отаманщина ускладнювали зазначений процес. В Україні склався значний прошарок заможного селянства, яке стало опорою і базою усіх антибільшовицьких сил. Крім того давалась взнаки наявність великої кількості різноманітних партій, а також той факт, що більшовики закріпились в Україні лише з третьої спроби. Про важливість вищезазначеного питання свідчить той факт, що ЦК КП(б)У в 1920 році, на листопадовому пленумі спеціально розглянув питання «Про ставлення до української інтелігенції» [1, с.54].

Якщо ж розглядати ставлення радянської влади та її органів до окремих груп сільської інтелігенції, то тут, безперечно, найбільш масовим об'єктом впливу було для них сільське вчителство. Найчисельнішу частину вчителства становили вихідці з різних станів (селяни, духовенство, міщани). У переважній більшості це були сільські вчителі початкових шкіл [10, с. 37]. Наркомпросу УСРР необхідно було формувати кадри нової вчительської інтелігенції, і почали вони це робити одразу після остаточного встановлення радянської влади в Україні. Чернігівщині в цих процесах відводилося чільне місце. В лютому 1920 року (раніше ніж будь-де в Україні) вчительські курси почали працювати в Глухові, Ніжині, Чернігові [2, с. 98].

Своєрідним рубежем в еволюції лояльності інтелігенції, зокрема вчителства, став I Всеукраїнський вчительський з'їзд, що відбувся 5-11 січня 1925 року в м. Харкові. В його роботі взяли участь близько 400 делегатів, котрі представляли 50-тисячний вчительський колектив УСРР. Виступаючи на ньому В.Я. Чубар, голова радянського уряду України, закликав вчителство задля розвитку сільського господарства підняти культурний рівень села. «Радянська влада чекає не тільки допомоги від вчителів, а взагалі від сільської інтелігенції, котра повинна допомогти селянству укріпити його господарську базу шляхом підвищення культурного рівня. Втягнути селянство в радянську спільність, залучити його до радянської роботи — ось головна задача вчителства і взагалі інтелігенції села», — заявлялось в промові комуністичного діяча. [11, с. 1].

Так, з'їзди інженерів та техніків, медиків і вчителів за участю комуністів стають одним з характерних засобів впливу органів влади на інтелігенцію. Ніжинський партійний комітет, зокрема, в грудні 1919 року на з'їзді вчителів переконував їх у необхідності переходу шкільних працівників на позиції співробітництва з новою владою, що знайшло своє відображення у підсумкових документах зустрічі [1, с.59]. В Прилуках, під час другого приходу більшовиків, бажаючи залучити інтелігенцію на свою сторону, місцеві комуністи організували так званий мітинг «єднання». Даний захід відбувся 26 квітня 1919 року на тему: «Трудова інтелігенція і теперішня ситуація». «Злочинно стояти вам, товариші, осторонь від будівництва, — сказав місцевий комуніст Селюк, відкриваючи мітинг, — Під час будівництва нового життя потрібна троїста спілка робітника, селянина та трудового інтелігента». Учасник мітингу вчитель Жодкевич зазначив: «Безкровний, безголовий капітал силкується знову підвести голову, але йому вже не пощастить. Радянська влада це історична неминучість [...] Радянська влада кличе нас до діяльної роботи, бо всяке байдуже ставлення трудової інтелігенції є злочин...» [12, с 154-157]. Решта виступаючих також підтримали Жодкевича. Вочевидь, що інший варіант просто виключався.

Втім, стверджувати про абсолютне взаємопорозуміння вчительства і влади, або прагнення останньої усіляко підтримати освітян на селі не виявляється можливим. Досить детально відносини радянської влади та сільського вчительства можна побачити на матеріалах учительських з'їздів, що проходили на Чернігівщині. Так, 10 грудня 1923 року в с. Чорнотичі Сновського округу відбувся IV районний з'їзд шкільних працівників, учасники якого, попри ідеї вірності більшовицькій владі, відзначили тяжкий стан освіти в районі. Серед висловлених заяв — руїна, убогість, моральна й матеріальна виснаженість працівників освіти, відсутність заробітної плати... І хоч багато витримали, — зазначалось у зверненні учасників з'їзду до керівних органів, «але ж всьому є міра», особливо в тій ситуації, коли «ламаються останні щепки старої ідеології, коли як губка вони (вчителі, — авт.) вбирають у себе ідеологію Маркса і прищеплюють її учням» та в той час, коли «шкільні робітники в ім'я руїни притомились ставити хрести над заробленою платою»... Педагоги закликали регулярно, задля збереження школи і тих, без кого школа не мислима, не на папері, а в дійсності виплачувати робітникам освіти жалування «убого-прожиточного мінімуму», оскільки на час проведення заходу обіцяного утримування вони ще не одержували [13, арк. 9].

Показова реакція на зазначене звернення відповідних державних структур, насамперед, Головного управління соціалістичного виховання (Головсоцвих), що пропонував Чернігівському губернському відділу народної освіти повідомити причини панування руїни в шкільній справі на Чернігівщині в той час, як по інших губерніях республіки життя школи налагоджувалося. Крім того Головсоцвих цікавило питання виконання директиви про передачу на кошти місцевого бюджету зарплат вчителів сільських шкіл та розмір цієї платні [13, арк. 7]. Відповідь Чернігова зводилась до пояснення важкого стану речей в зазначеній місцевості загальною бідністю Сновської округи: ґрунт піщаний; промисловість цілком відсутня; бюджет окружний зведений з дефіцитом в 15%; бюджет районний не покриває навіть половини кошторисних витрат. Внаслідок вказаних причин за минулий рік шкільні робітники, включаючи всі дотації з центру, отримали тільки 25% належного утримання; були наявні кількомісячні затримки заробітної плати. Розмір плати шкільним робітникам за місцевим бюджетом дорівнював для сільських місцевостей 3 рублі і для міських — 4 рублі. Всі школи перебували на балансі місцевих бюджетів, які, однак, через брак коштів, не витримували таке навантаження [13, арк. 6].

Важко зараз оцінити, чим керувалась влада у цій ситуації — реальною неможливістю провести виплати чи цинічним розрахунком через недофінансування та недопостачання спробувати «перевиховати» педагогів.

Матеріальну скруту в той час відчували і такі представники сільської інтелігенції, як працівники народного комісаріату зв'язку. Проявлялося це, насамперед, у затримці заробітної плати або втраті робочого місця взагалі. Так, всю мережу народного зв'язку Чернігівщини на перше січня 1922 року обслуговував штат у 2225 робітників, однак, після цілого ряду скорочень штат закладів на перше липня був доведений до 997 чоловік. Це скорочення, крім соціально-гуманітарного виміру, також мало наслідком значне погіршення зв'язку в губернії, майже повну відірваність села від міста, що затримало проникнення туди як кореспонденції, так і «пролетарської преси» [14, с. 22].

Заслуговує на окрему увагу політика більшовицьких структур і до інших категорій сільської інтелігенції, зокрема, до агрономів. Агрономи в дореволюційний час, на думку більшовиків, найбільше обслуговували клас «буржуазії» і сприймалися новою владою вкрай негативно. Саме тому всі професійні об'єднання цих представників сільської інтелігенції, котрі виникли протягом революції, були комуністами закриті. Проте умови нової ситуації диктували невідворотну потребу йти на компроміс з агрономічними працівниками, оскільки без їх активної участі годі було сподіватися на успішність аграрної політики нової влади. В той же час над людьми інтелектуальних професій, зокрема фахівцями із сільського господарства, продовжував нависати стереотип, згідно з яким вони були зайвими персонам у радянській системі, оскільки в дореволюційні часи обслуговували потреби поміщиків — основних землевласників.

Формально, однак, щодо них проголошувалось дбайливе піклування. Так, для діяльності агрономів у справі проведення «широких» агрономічних заходів Губернський агрономічний з'їзд у 1922 році визнав необхідним негайно відвести земельні ділянки (не менше, як 10 десятин в кожній волості) у розпорядження агрономів та здійснити пільгове забезпечення агрономічних пунктів усім необхідним: пільговим постачанням покращеним насінням, племінними виробниками, машинами, знаряддями і іншим агрокультурним обладнанням. Також сільськогосподарські товариства (кооператив) при агропунктах мали забезпечити агрономів приміщенням, кінями для роз'їздів та продовольством.

На з'їзді висловлювались побажання збільшити виділення коштів на утримання агрономічного персоналу, обладнання кабінетів та інші агрокультурні заходи з метою покращення економічного становища агрономічного персоналу. Крім іншого наголошувалось на активізації та посиленні впливу на населення агрокультури [15, с. 41].

Одним з методів її підняття були агрономічні курси. Так, у листопаді 1922 року у Чернігові профспілка організувала курси земельних робітників, на яких навчалось 100 чоловік [7, с. 70]. На початку 1925 року подібні десятиденні курси відкрились у містечку Холмах Сновської округи. На даних курсах викладачі пояснювали види заходів, які треба буде вживати для підвищення врожайності на місцевих піскуватих ґрунтах. Слухачами були 100-150 чоловік, включаючи мешканців з далеких сіл [16, с.4]. В 1927 році в Глухівській окрузі функціонувало три види Сільськогосподарських зимових курсів для дорослих селян, три Сільськогосподарські школи; було відкрито школу Селянської молоді та учбово-технічну майстерню. Підвищену увагу звертали саме на сільськогосподарську освіту, від якої в значній мірі залежало підвищення продуктивності сільського господарства. Планувалось відкрити і кооперативну школу [17, с. 5].

Окремий напрямок політичного впливу на сільську, у тому числі агротехнічну інтелігенцію, здійснювали профспілки, які, з остаточним закріпленням більшовиків, підпорядковувались партійним структурам і ставали їх ідеологічними провідниками. Акцент на профспілки не був випадковим, адже формування і діяльність профспілкових об'єднань мали свою історію в Україні. На Чернігівщині, наприклад, майже одразу після лютневої революції, у березні-квітні 1917 року, у сфері цукрових заводів виникли робітничі комітети і відбувся запис у члени профспілок [18, с. 83]. У житті українського села 20-х років ХХ століття, у тому числі на Чернігівщині, помітну роль відіграла профспілка робітників зе-

млі та лісу — Робітземліс (з січня 1926 р. — профспілка сільськогосподарських і лісових робітників, з жовтня 1930 р. — профспілка сільськогосподарських робітників), яка об'єднувала наймитів, робітників радгоспів і лісництв, пізніше — також працівників МТС, співробітників земельних і лісницьких органів.

Після згортання НЕПу профспілкові органи повинні були брати участь у діяльності бригад з колективізації, важливим напрямком роботи яких було залучення до колгоспного будівництва найбільш бідніших верств села. Складність роботи спілки полягала в тому, що вона проводилась, як відмічалось у звіті Чернігівського секретаріату Всеробітземлісу, «серед селянства, у якого ще зберігся погляд на наймита як на «злидня». Причому на боці селянства — колосальна перевага та наряду з цим економічна залежність від того, проти кого він у більшості випадків повинен був голосувати» [3, с. 109-110]. Тобто про перемогу комуністичного способу господарювання на селі, поки існувала приватна власність, говорити не доводилось. Саме тому була необхідна колективізація і тотальний контроль над аграрною інтелігенцією.

Висновки. Період 1920-х — початку 1930-х рр. виявив перманентне прагнення органів радянської влади залучити на свій бік дореволюційну інтелігенцію, оскільки без її діяльної допомоги було практично неможливо здійснити соціально-економічні перетворення, які планували втілити в реальність більшовики — боротьбу з релігією, індустріалізацію, ліквідацію неписьменності, колективізацію тощо. Бурспеци були потрібні владі принаймні до того часу, поки не завершиться процес професійної підготовки кадрів «нової», вже радянської інтелігенції. З цієї причини в 1920-ті роки не було жодного важливого владного зібрання чи з'їзду, де б не ставилось питання інтелігенції та не розглядались способи впливу на неї. Серед них були як прямий тиск і репресії, так і своєрідний підкуп через матеріальне заохочення. Як вдалося з'ясувати з архівів та преси тих часів, залучення інтелігенції до процесу комуністичних перетворень відбувалось через партійні органи та професійні спілки і часто-густо набувало форму з'їздів робітників певної спеціальності. За умов лояльного ставлення до влади співпраця з нею інтелігенції могла бути продуктивною, в іншому разі на останню чекали примус та репресії. Однак активна життєва позиція, національне самоусвідомлення, актуалізоване добою українізації, матеріальна скрута та розуміння своєї виключної ролі призводили до неминучого конфлікту з владою наприкінці 1920-1930-рр. і вилилися в тотальний терор проти інтелігенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михеев С.П. До питання про діяльність більшовиків України по залученню старої інтелігенції на бік Радянської влади / С.П. Михеев // Український історичний журнал. — 1983. — №11. — С. 54-60.
2. Майборода В.К. Про становлення та розвиток вищої педагогічної освіти (1917-1928 рр.) / В.К. Майборода // Український історичний журнал, 1987. — № 5. — С. 96-102.
3. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.) / О.І. Ганжа. — К: Інститут історії України НАН України, 2000. — 208 с.
4. Демченко Т.П. Колективізація та Голодомор 1932-1933 рр. на Чернігівщині: Навчальний посібник / Т.П. Демченко. — Чернігів: Деснянська правда, 2007. — 72 с.

5. Шкварчук В. Голодомор 1932-33 годов на Черниговщине: Из-под грифа «Совершенно секретно» / В. Шкварчук. — Чернігів: Нова хвля, 1999. — 99 с.
6. Касьянов Г.В., Даниленко Д.В. Сталінізм і українська інтелігенція (20-ті-30-ті роки) / Г.В. Касьянов, Д.В. Даниленко. — К.: «Наукова думка», 1991. — 96 с.
7. Кондрашов В.Ф. Участь профспілки сільськогосподарських робітників України в соціалістичній перебудові села (1920-1931 рр.) / В.Ф. Кондрашов // Український історичний журнал, 1984. — № 2. — С. 67-74.
8. Чернігівська область. Короткий статистично-економічний довідник 1932 року / Чернігівська обласна держ. планова комісія. — Чернігів, 1932. — 115 с.
9. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3-х кн. / Відп. ред. Ю. О. Курносов; Авт.: С. І. Білокінь, О. Д. Бойко, Г. С. Брега та ін. — К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. — Кн. II. — 167 с.
10. Кліцаков І.О. Педагогічні кадри України (1917- 1937 рр.) [Текст] / І. О. Кліцаков; Горлівський держ. педагогічний ін-т іноземних мов ім. Н.К. Крупської / І.О. Кліцаков. — Донецьк: Юго-Восток, 1997. — 309 с.
11. Освіта // Красное Знамя. — 9 января 1925 года.
12. Боротьба за Жовтень на Прилуччині. Іспартвідділ Прилуцького окружного комітету КП(б)У. За матеріалами Окрістпарту склав І.Г.Ідлін. — Прилуки: Видання Окружної комісії святкування 10-річчя Жовтневої революції., 1927. — 326 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). — Ф. 166. — Оп. 4. — Спр. 860.
14. Хозяйство Черниговщины. Орган Черниговского губэкономсовещания. — 1922. — № 1. — сентябрь . — 36 с.
15. План работы губземотдела Черниговщины по переустройству сельского хозяйства на ближайший период лет. — Чернигов, 1922. — 48 с.
16. Красное знамя. — 1925. — 6 січня.
17. Червоне село. —1927 року. — 18 березня.
18. Кондрашов В. Профспілка сільськогосподарських робітників Ніжинщини в 1920-1931 роках / В. Кондрашов // Ніжинська старовина: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. — 2011. — Вип. 11(14). — С. 80-84.

REFERENCES

1. Mikheev, S.P. (1983). To the question about activity of Bolsheviks of Ukraine on engagement of old intelligentsia into the side of Soviet power. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*, 11, 54-60 (in Ukr.).
2. Maiboroda, V.K. (1987). About establishment and development of higher pedagogical education (1917-1928). *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*, 5, 96-102 (in Ukr.).
3. Hanzha, O.I. (2000). *Ukrainian peasants during the period of establishment of totalitarian regime (1917-1927)*. K.: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
4. Demchenko, T.P. (2007). *Collectivization and Holodomor of 1932-1933 in Chernihiv region*. Chernihiv: Desnianska pravda (in Ukr.).
5. Shkvarchuk, V. (1999). *Golodomor of 1932-33 years in Chernigov region: Under the signature stamp «Quite confidentially»*. Chernigov: Nova hvylia (in Rus.).
6. Kasianov, H.V., & Danylenko D.V. (1991). *Stalinism and Ukrainian intelligentsia (20th — 30th years)*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

7. Kondrashov, V.F. (1984). Participation of the trade union of agriculture workers of Ukraine in socialist rebuilding of village (1920-1931 years). *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*, 2, 67-74 (in Ukr.).
8. Chernihiv oblast: short statistical and economic reference book of 1932 year. (1932). In *Chernihiv oblast state planning commission*. Chernihiv (in Ukr.).
9. Kurnosov, Yu.O. (Ed.). (1994). *Essays on the history of Ukrainian intelligentsia (the first half of the XX century)*: in 3 books. Book 2. K.: NASU Institute of History of Ukraine (in Ukr.).
10. Klitsakov, I.O. (1997). *Pedagogical personnel of Ukraine (1917-1937 years)*. Donetsk: Yugo-Vostok (in Ukr.).
11. Education. (1925, January 9). *Krasnoe Znamia (Red Banner)* (in Ukr.).
12. Idlin, I.H. (Ed.). (1927). *Struggle for Zhovten (October) in Priluki region*. Historical party department of Priluki district committee of the CP(b)U (Communist Party of Bolsheviks of Ukraine). Priluki: Publication of District committee on commemoration of 10th anniversary of October revolution (in Ukr.).
13. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine. — Fund 166. — Description 4, File 860 (in Ukr.).
14. *Hoziaistvo Chernigovshchyny (Economy of Chernihiv region)*. (1922, September). Organ of Chernihiv province economic council (in Rus.).
15. *Plan for work of the province land department of Chernigov region on rebuilding agriculture for nearest period of years*. (1922). Chernigov (in Rus.).
16. *Krasnoe Znamia (Red Banner)*(1925, January 6) (in Ukr.).
17. *Chervone Selo (Red Village)* (1927, March 18) (in Ukr.).
18. Kondrashov, V. (2011). Trade union of agriculture workers of Nizhyn region in 1920-1931 years. *Nizhynska starovyna (Nizhyn Ancient Times)*. *Collection of region history and monuments studying*, 11(14), 80-84 (in Ukr.).